

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Розглянуто теоретичні засади конкурентоспроможного функціонування суб'єктів аграрного підприємництва. Проаналізовано основні наукові підходи щодо теоретичної сутності поняття «конкурентоспроможність» в системі ринкових відносин. Визначено особливості економічної діяльності фермерського господарства як складової системи вітчизняного аграрного виробництва. Обґрунтовано необхідність оптимізації теоретичного та методологічного забезпечення проблеми конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств. Проаналізовано вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на розвиток фермерського господарства. Обґрунтовано необхідність диференціації вітчизняних фермерських господарств, виходячи з факту та обсягів використання залучених трудових ресурсів. Наголошено на необхідності дослідження сучасного стану фермерських господарств на предмет їхньої відповідності стратегічним завданням розвитку аграрної галузі.

***Ключові слова:** фермерське господарство, конкурентоспроможність, аграрне виробництво, підприємницька діяльність, соціальний ефект, сімейно-трудове господарство, малий бізнес.*

Постановка проблеми

Сучасний стан розвитку вітчизняного аграрного сектора характеризується зростанням значення малих виробничих форм, зокрема посиленням ролі фермерських господарств як селоформуючого та селоутворюючого фактору. За умов практичної відсутності виваженої державної політики у сфері розвитку малого аграрного бізнесу, а також наявності тенденцій щодо депопуляції сільського населення питання забезпечення конкурентоспроможного функціонування вітчизняного фермерства, є надзвичайно актуальним. Підтвердженням того значення, що нині приділяється фермерським господарствам, є останні державні ініціативи, які отримали нормативно-правове втілення у вигляді так званого «Закону про сімейні ферми», яким передбачається стимулювання селянських господарств до

трансформації у підприємницькі структури фермерського типу. Водночас, практична реалізація даного законодавчого акту не відповідає тим сподіванням, які поклалися на нього представниками державних інститутів. Останній факт, в свою чергу, свідчить про недостатній рівень розуміння самої природи фермерських господарств як складової системи вітчизняного аграрного підприємництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Теоретичні аспекти конкурентоспроможного функціонування підприємницьких структур знайшли своє відображення в працях А. Сміта, Д. Рікардо, Й. Шумпетера та ін. Водночас, на нашу думку, потребують подальшого вивчення теоретичні аспекти функціонування фермерського господарства як складного соціально-економічного утворення, яке має вирішувати в процесі своєї життєдіяльності як економічні, так і соціальні питання.

Мета, завдання та методика дослідження

Метою дослідження є вивчення теоретичних засад економічної діяльності вітчизняних фермерських господарств в умовах агресивного конкурентного середовища. Об'єктом дослідження є особливості соціально-економічної будови фермерського господарства як складової вітчизняного аграрного підприємництва. У процесі дослідження було використано наступні економічні методи: методи аналізу і синтезу при дослідженні сутності фермерського господарства як суб'єкта аграрного виробництва, історико-логічного аналізу для вивчення наукових концепцій щодо сутності підприємництва як економічного явища тощо.

Результати досліджень

Термін «конкурентоспроможність» є похідним від поняття «конкуренція», що від латинського "conspicere" (стикатися, суперничати), під яким розуміють економічний процес взаємодії і боротьби товаровиробників за найвигідніші умови виробництва і збуту товарів, за отримання найбільших прибутків. Водночас дане поняття трактується як механізм стихійного регулювання виробництва в умовах вільних ринкових відносин.

Політекономічний словник визначає термін "конкуренція" як властиву товарному виробництву боротьбу за найбільш вигідні умови виробництва та збуту товарів і одночасно механізм регулювання пропорцій суспільного відтворення. При цьому вказується на її об'єктивний характер, а також відмічається зовнішня примусова природа конкуренції, що спрямовує суб'єктів економічної діяльності постійно оптимізувати власний виробничо-господарський механізм.

Згідно з чинним законодавством, конкуренція являє собою змагальність підприємців, коли їх самостійні дії обмежують можливості кожного з них впливати на загальні умови реалізації товарів на ринку і стимулюють виробництво тих товарів, яких потребує споживач [1]. В даному випадку ми бачимо елементи

концепції "невидимої руки ринку", яка, на думку А.Сміта, сприяє тому, щоб підприємець, переслідуючи власні цілі, також задовольняв інтереси суспільства. При цьому він, зазвичай, не має на меті сприяти суспільній користі та не усвідомлює, наскільки він сприяє їй [3].

На думку Д. Рікардо, саме конкуренція встановлює мінову вартість товарів на належному рівні, при якому після виплати заробітної плати за необхідну працю, а також покриття інших затрат, необхідних для того, щоб капітал зберігав свій первісний стан, залишок вартості, або її надлишок, буде для кожної галузі пропорційним вартості витраченого капіталу [2].

Ця концепція тісно переплітається із теорією "підприємця-новатора", діяльність якого відбувається за умов конкурентного середовища і підштовхує економіку до постійного і безперервного інноваційного розвитку з метою максимізації прибутку. Як відмічав Й. Шумпетер, тільки завдяки наявності конкуренції, всі категорії вартості отримують своє кількісне визначення. Водночас, розглядаючи специфічну роль підприємця-новатора як особи, що має втілювати прогресивні методи господарювання, займатися пошуком та відкриттям нових реалізаційних схем тощо, він наголошував на обов'язковій наявності підприємницького доходу, навіть за умов конкурентної боротьби [4].

Таким чином, конкуренція як явище має забезпечити інтеграцію індивідуальних та суспільних інтересів, тобто стати одним із стимулів побудови тієї системи, яку ми зараз називаємо моделлю сталого розвитку, що передбачає поєднання потреб та інтересів держави, індивіда і суспільства. Необхідно відзначити, що наявність конкурентного середовища в обох його аспектах є невід'ємною складовою ринкового механізму господарювання, оскільки не тільки забезпечує стимулювання техніко-технологічного розвитку, але й виступає індикатором ступеня задоволення потреб населення, як на рівні окремої особистості, так і в масштабі суспільства.

Економічна наука диференціює конкуренцію як за видами, виходячи з типів ринків та умов конкурентної боротьби (її наявності, активності чи відсутності), а також за галузевими ознаками (предмет конкурентної боротьби, форма наявності його альтернативи). Окремо виділяють ціновий та неціновий методи конкуренції.

Так, досконала конкуренція передбачає наявність на ринку великої кількості продавців та покупців якого-небудь подібного товару, причому доступ товаровиробників до економічної діяльності є вільним. Невід'ємною умовою досконалої конкуренції є неможливість серйозного впливу для учасників ринку на ціновий режим.

Д. Рікардо відзначав надзвичайно важливе соціально-економічне значення вільної, досконалої конкуренції, вказуючи на те, що, оскільки в певній галузі існує вільна конкуренція, то інтереси певної особи і суспільства не матимуть розбіжностей між собою. На думку П. Самуельсона, досконала конкуренція є особливим і дуже важливим випадком, вона висвітлює ефективність використання ресурсів. Тому досконалим конкурентом є той, хто може продати власний товар за існуючою

ринковою ціною, проте не здатен впливати на неї в бік підвищення чи зниження. При цьому, повністю конкурентною є галузь, яка являє собою сукупність численних досконалих конкурентів.

Специфіка конкурентоспроможного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності в системі вітчизняного аграрного сектора обумовлюється особливостями багатокладної економіки, а також тенденціями, які визначають сучасний стан та перспективи розвитку сільських територій. Необхідно відзначити, що в результаті трансформаційних процесів, які відбувалися протягом останніх десятиліть у вітчизняній аграрній сфері, остаточно сформувалася диференціація сільгоспвиробників за галузевою ознакою.

Внаслідок того, що експансія крупного капіталу в аграрне виробництво не носила всеосяжного характеру, представники середнього та малого аграрного бізнесу мали можливість обирати певні галузеві напрямки для ведення економічної діяльності. Особливою групою сільськогосподарських виробників в даному аспекті є господарства населення, де процес виробництва здійснюється на дрібнотоварних засадах, а створена продукція спрямовується частково на продаж, а частково використовується для задоволення потреб членів селянського домогосподарства.

Слід відмітити, що ця складна багатокладна конструкція, що сформувалася природним шляхом, тривалий час існувала і навіть певним чином розвивалася, оскільки значні обсяги товарної рослинницької продукції (зернові, технічні культури тощо) спрямовувалися на експорт, а попит на тваринницьку продукцію на вітчизняному ринку повністю не було задоволено. Водночас дрібнотоварний сектор взяв на себе функцію задоволення продовольчих потреб населення по цілому комплексу продовольчих напрямків: овочівництво, садівництво, картоплярство, продукція м'ясного та молочного скотарства.

Однак, за умов сучасних негативних тенденцій, в аграрному секторі виникли об'єктивні передумови для переосмислення напрямів підприємницької діяльності та загальних принципів її ведення. Особливо це стосується суб'єктів середнього а малого бізнесу, які в умовах кризи є надзвичайно вразливими для негараздів агресивного конкурентного середовища.

Зокрема фермерські господарства як одна з форм сімейного аграрного бізнесу не мають можливостей на рівних конкурувати із крупними агрокомпаніями, внаслідок чого питання забезпечення конкурентоспроможного розвитку даного виду аграрного виробництва є особливо актуальним. Необхідно відзначити, що за сучасних умов еволюційним шляхом сформувалися два різновиди фермерських господарств.

1. Приватні господарства. Переважна більшість робіт виконується найманими працівниками, члени фермерських господарств беруть на себе керівні функції. Основною метою і, відповідно, критерієм ефективності функціонування, а також головним мотиватором для продовження та розширення господарської діяльності є обсяг отриманого прибутку. Дані господарства фактично є малими приватними

сільськогосподарськими підприємствами і їхній розвиток здійснюється за рахунок найманої робочої сили, оптимізації її використання а також залучення додаткових виробничих та природних ресурсів.

2. Сімейно-трудові господарства. Базуються на використанні праці членів селянського домогосподарства із залученням найманої праці як допоміжної робочої сили. Основною метою економічної діяльності є забезпечення належного рівня задоволення потреб членів домогосподарства. Виробництво сільськогосподарської продукції здійснюється на товарних засадах з метою її подальшої реалізації.

Специфіка функціонування сімейно-трудових фермерських господарств обумовлюється впливом комплексу економічних та соціальних факторів (рис.1), коли здатність здійснювати конкурентоспроможну виробничу діяльність залежить не тільки від рівня доходів членів домогосподарства, а й від можливих альтернатив їхнього отримання, а також загального рівня соціальних стандартів.

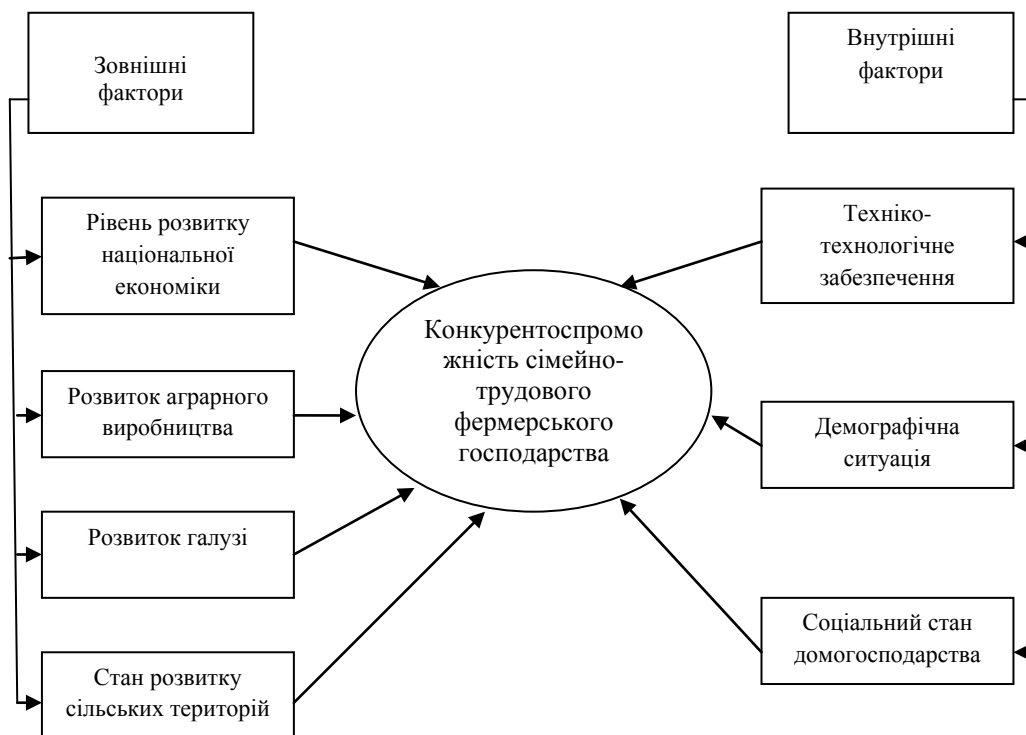

Рис. 1. Фактори, що визначають розвиток сімейно-трудового фермерського господарства

Джерело: власні дослідження.

Останнє є особливо важливим, враховуючи процес занепаду соціальної інфраструктури в системі сільських територій в контексті урядових ініціатив з приводу укрупнення та скорочення кількості сільських населених пунктів. Збереження селянської родини як ресурсної бази є основою забезпечення стабільного розвитку сімейно-трудої форми фермерських господарств, що, в свою чергу, створюватиме необхідні умови для наявності конкурентного середовища для суб'єктів малого та середнього аграрного бізнесу в масштабі регіону. Необхідно усвідомлювати, що вітчизняні фермерські господарства, з одного боку, являють собою невід'ємну складову системи аграрного підприємництва і мають здійснювати власну економічну діяльність на засадах конкурентоспроможного виробництва.

Водночас, характер державницьких ініціатив у сфері розвитку фермерських господарств, особливо на стадії становлення вітчизняного фермерства в якості організаційно-правової категорії сільськогосподарських виробників, дає підстави для твердження щодо специфічної ролі фермерських господарств як сегменту стратегічної галузі, причому їхнє функціонування є необхідним і для вирішення проблеми продовольчої безпеки в країні, і для розв'язання інших соціально-економічних питань. В цьому зв'язку особливої актуальності набуває питання дослідження розвитку фермерських господарств як складової аграрного виробництва, а також відповідності сучасного фермерства тим стратегічним завданням, що поклалися на нього в процесі реформування вітчизняного аграрного сектора.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Доведено, що фермерські господарства як одна з форм сімейного аграрного бізнесу не мають можливостей на рівних конкурувати із крупними агрокомпаніями, внаслідок чого питання забезпечення конкурентоспроможного розвитку даного виду аграрного виробництва є особливо актуальним. Характер функціонування сімейно-трудої форми фермерських господарств обумовлюється впливом комплексу економічних та соціальних факторів. Наголошується на необхідності збереження селянської родини як ресурсної бази, що є основою забезпечення стабільного розвитку сімейно-трудої форми фермерських господарств. У подальшому результати дослідження будуть використані для розробки концепції регіонального розвитку фермерських господарств як суб'єкта аграрного підприємництва та невід'ємної складової процесу розбудови сільських територій.

Література

1. Про захист економічної конкуренції: Закон України від від 11.01.2001 № 2210-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2210-14/page>
2. Рикардо Д. Сочинения: Пер. с англ./Д. Рикардо. – М.: Госполитиздат, 1955. – т. 1. – 360 с.

3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Изд-во социально-политической литературы, 1962. – 654 с.
4. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
5. Яценко О. М. Конкурентоспроможність галузей сільського господарства в умовах глобалізації ринку продовольства / О. М. Яценко // Економіка АПК. – 2013. – № 1 – С. 31.
6. Marshall, Alfred. Principles of Economics. Londres: Macmillan & Co, 8th ed. 1920/ Library Economics Liberty [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.econlib.org/library/Marshall/marPCover.html>.
7. Porter Michael E. Location, Competition and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy // Economic Development Quarterly, no. 1, February 2000: p.15–34.